УДК 343.121

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ І ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

TYPICAL INVESTIGATING'S SITUATIONS DURING ANTIINVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO VIOLATION OF TRAFFIC RULES AND OPERATION OFVEHICLES

Осовський О.Д.,
здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства Львівського державного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено висвітленню типових слідчих ситуацій під час протидії розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів. Проведено класифікацію типових слідчих ситуацій в умовах протидії розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень. Запропоновано ряд заходів, спрямованих на подолання як виявленої, так і можливої надалі протидії розслідуванню.

Ключові слова: слідча ситуація, порушення правил дорожнього руху, розслідування, експлуатація, транспортні засоби.

Статья посвящена освещению типовых следственных ситуаций во время противодействия расследованию преступлений, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств. Проведена классификация типичных следственных ситуаций в условиях противодействия расследованию указанного вида уголовных преступлений. Предложен ряд мер, направленных на преодоление как обнаруженного, так и возможного в дальнейшем противодействия расследованию.

Ключевые слова: следственная ситуация, нарушение правил дорожного движения, расследования, эксплуатация, транспортные средства.

The article is devoted to coverage of the typical investigative situations during the investigation combating crimes related to violation of traffic rules and operation of vehicles. Classification typical investigative situations in terms of combating this type of investigation into criminal offenses. A number of measures to overcome identified as well as possible further counteraction to investigation.

Key words: investigative situation, traffic violations, investigation, operation and vehicles.

Актуальність теми. Характеристика протидії розслідуванню, яка здійснюється за конкретних умов часу, місця, середовища, що оточує його, взаємозв'язків з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, які виявилися у сфері кримінального судочинства, і під впливом інших чинників, що іноді залишаються невідомими для слідчого, була б недостатньо повною без урахування динаміки ходу розслідування. Складна система взаємодій утворює зрештою ту конкретну обстановку, в якій діють слідчий та інші суб'єкти кримінального провадження і в якій протікає процес розслідування кримінального правопорушення. У криміналістиці ця обстановка дістала загальну назву слідчої ситуації. Ситуаційний підхід у криміналістиці є одним із найбільш актуальних напрямків вирішення різноманітних завдань щодо вдосконалення та оптимізації методів, прийомів і засобів виявлення та розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Тому дослідження типових слідчих ситуацій в умовах протидії розслідуванню злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху і експлуатації транспортних засобів, є актуальним.

Окремі питання, що стосуються розслідування злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів, викладені в працях вчених юристів, а саме: М.Г. Богатирьова, В.І. Жульова, Б.Л. Зотова, М.П. Климчука, В.К. Лисиченка, П.П. Луцюка, А.Х. Максутова, В.А. Мизнікова, В.А. Мисливого, С.Г. Новікова, В.А. Панюшкіна, М.С. Романова та ін.

Значний внесок у дослідження проблем протидії злочинності, зробили такі вчені, як О.В. Александренко, В.П. Бахін, Р.С. Бєлкін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Дулов, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, В.М. Карагодін, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.О. Образцов, В.Ю. Шепітько, Р.М. Шехавцов, Б.В. Щур та ін.

Проблемам дослідження слідчих ситуацій у криміналістиці присвячено роботи провідних учених: О.Я. Баєва, Т.С. Балугіної, Р.С. Бєлкіна, В.В. Веліканова, І.О. Возгріна, Т.С. Волчецької, В.К. Гавла, І.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкіна, А.В. Дулова, В.А. Журавля, О.Н. Колесниченка, В.І. Комісарова, В.О. Коновалової, І.М. Лузгіна, Г.А. Матусовського, В.О. Образцова, О.Р. Ратінова, М.О. Селіванова, В.Г. Танасевича, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та ін. Проте подекуди їхні дослідження є загальними або досліджують проблематику вивчення слідчих ситуацій під час розслідування окремих видів злочинів. Що стосується визначень та класифікації типових слідчих ситуацій під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів в умовах протидії розслідуванню, то таких на даний час не розроблено, що підкреслює актуальність теми дослідження.

Метою і завданнями статті є визначення системи типових слідчих ситуацій під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів та розроблення рекомендацій процесуальних рішень щодо кожної з них.

Виклад основного матеріалу. Значущість ситуаційного підходу зумовлена самою природою криміналістики і насамперед складністю об'єктів її пізнання, залежністю їх розвитку та функціонування від широкого кола внутрішніх та зовнішніх чинників. Основне значення ситуаційного підходу в науці полягає у спробі теоретично сформулювати, емпірично перевірити і потім практично рекомендувати різні рішення щодо кожної з типових ситуацій [1, с. 4]. Як правильно зауважує Л.Я. Драпкін: «Ефективність ситуаційного підходу полягає не тільки в тому, що він дозволяє конкретизувати теоретичні та практичні узагальнення, але й у тому, що дає можливість використовувати у слідчій діяльності додаткову інформацію узагальненого (групового) характеру, найадекватнішу для вибору й адаптації типових рішень, які направлені на подолання складних ситуацій, що виникають у конкретних кримінальних справах» [2, с. 13].

У загальноприйнятому значенні ситуація визначається як «сукупність умов та обставин, що створюють відповідну обстановку, положення» [3, с. 1210]. У криміналістиці

ситуація розглядається як об'єктивна динамічна модель, що є «методологічною основою наукових криміналістичних досліджень» [4, с. 7].

Найбільш поширеною і достатньо розробленою в криміналістиці категорією, що зумовлює насамперед організацію процесу розслідування певного виду кримінального правопорушення загалом, є слідча ситуація.

Перше її визначення запропонував О.Н. Колесниченко у 1967 р. На його думку, слідча ситуація – це «певне становище в розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу і конкретними завданнями, що виникають у зв'язку з цим, щодо його збору і перевірки» [5, с. 214].

І.Ф. Герасимов розглядав слідчу ситуацію як ознаку, що характеризує саме розслідування: «Слідча ситуація – це динамічна сукупність інформаційних, доказових, організаційно-технічних і тактичних чинників, що характеризують розслідування та аналіз і оцінка яких впливає на визначення напрямів розслідування, ухвалення рішень і вибір способів дії, яка склалася» [6, с. 61].

Іншим смисловим змістом наповнено визначення М.О. Селіванова. З його точки зору, поняття слідчої ситуації в найзагальнішому вигляді «виражає обстановку, картину розслідування, що склалася до певного моменту, інакше слідчу ситуацію можна визначити як суму значимої для розслідування інформації, яка береться до уваги разом з джерелами її отримання» [7, с. 58].

На думку Р.С. Бєлкіна, «слідча ситуація – це сукупність умов, в яких у даний момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, в якій протікає процес доказування». Іншими словами, це існуюча в цей конкретний момент реальність, в умовах якої діє слідчий. Судити про цю реальність він може тільки за наявністю тієї або іншої інформації про неї [8, с. 70].

На підставі цього О.Г. Філіппов запропонував наступне визначення слідчої ситуації: «...це сума значимої для розслідування інформації (доказів, а також відомостей, отриманих непроцесуальним шляхом), наявної у розпорядженні слідчого до певного моменту розслідування» [9, с. 334].

Погоджуючись з ним, а також з Л.Я. Драпкіним, ми виходимо з того, що слідча ситуація – це наявна на певний момент досудового розслідування система криміналістично значимої (додамо – і організаційно-управлінської) інформації, отриманої як процесуальним, так і непроцесуальним шляхом [10, с. 43].

На сьогодні в юридичній літературі запропоновано різні підходи щодо розподілу ситуацій. Так, Г.А. Матусовський пропонував поділяти ситуації на: 1) криміногенні (ситуації, в яких вчинюються злочини); 2) кримінальні (ситуації, що викликані вчиненням певних злочинів); 3) слідові; 4) ситуації прояву ознак (слідів) злочину; 5) пошукові ситуації виявлення оперативно-розшуковими органами ознак (слідів) злочину; 6) слідчі ситуації проведення початкових дій; 7) слідчі ситуації різних етапів і відрізків часу розслідування; 8) ситуації судового розгляду (судові ситуації); 9) післясудові ситуації виконання судових рішень [11, с. 166]. В.О. Коновалова поділяє ситуації залежно від характеру наявної інформації про злочин на кримінальні (дослідчі) та слідчі [12, с. 50].

У свою чергу, існує декілька класифікацій слідчих ситуацій. Одна з якнайповніших класифікацій описана Л.Я. Драпкіним ще у 1975 р. Усі слідчі ситуації він розділяє на прості і складні; складні – на проблемні і конфліктні, а вже проблемні поділяються на типові і специфічні, одноелементні і комплексні, кінцеві і нескінченні. Конфліктні – на типові і специфічні, двосторонні і багатосторонні, суворого суперництва і несуворого суперництва [10, с. 43].

Проте в сучасних умовах з точки зору здійснюваної протидії розслідуванню деякі позиції цієї класифікації втратили свою актуальність. Так, наприклад, проста слідча ситуація, оцінена за класифікацією Л.Я. Драпкіна, у зв'язку із здійснюваною протидією розслідуванню у більшості випадків може виявитися складною.

Р.С. Бєлкін поділяв слідчі ситуації на конфліктні і безконфліктні, типові та специфічні, початкові, проміжні і кінцеві. При цьому ситуації, що складаються протягом досудового розслідування, завжди є в тій чи іншій мірі конфліктними, оскільки цілі та інтереси учасників провадження, особливо в умовах протидії розслідуванню злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху і експлуатації транспортних засобів, різні. Ситуації, що складаються під час проведення окремої слідчої (розшукової) дії, можуть бути як конфліктними, так і безконфліктними, залежно від кінцевої та етапної мети, завдань протиборчих сторін [8, с. 70].

Оскільки розробка проблеми слідчих ситуацій має цілком конкретні практичні завдання – виявлення типових слідчих ситуацій, що складаються під час розслідування кримінальних правопорушень, і на цій основі – розробку методичних рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень в умовах здійснюваної протидії, то, визнавши практичну значущість першого пункту цієї класифікації, зупинимося на ньому детальніше.

Аналіз криміналістичної літератури [9; 13; 14] і вивчених нами кримінальних справ (проваджень) дозволяє виділити три типові слідчі ситуації, характерні для початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху і експлуатації транспортних засобів:

1. Водій, винний у дорожньо-транспортній пригоді, що сталася, транспортний засіб і потерпілий знаходяться на місці дорожньо-транспортної пригоди, або, якщо з якихось причин на місці події їх не виявилось, є достовірні відомості про них та їх місцезнаходження.

Практика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху і експлуатації транспортних засобів, показує, що ця ситуація є найпоширенішою (зустрічається у 55% вивчених кримінальних справ та проваджень) і виникає в основному при наїзді на людину або при зіткненні транспортних засобів. Вона дозволяє отримати найбільшу інформацію про обставини події як від його учасників, так і за результатами огляду місця події та транспортного засобу.

Проте наявність найрізноманітнішої та досить суперечливої інформації про те, що трапилося загалом, у ряді випадків не дозволяє успішно виявляти і долати здійснювану протидію на цьому етапі розслідування. Учасники події, знаходячись в шоковому стані, в окремих випадках можуть адекватно реагувати на подію; відсутність практичного досвіду дій в ситуації, що склалася, не дозволяє з необхідною повнотою і точністю аналізувати наявні факти та робити відповідні висновки, виробляти необхідну їм лінію поведінки. Деякі ознаки протидії можуть почати проявлятися тільки після закінчення певного часу. У ряді випадків протидія, що здійснюється на цьому етапі розслідування, відразу носить явний характер, але не підкріплена будь-якими додатковими діями, прийомами і спрямована на затягування термінів розслідування.

На момент огляду місця дорожньо-транспортної пригоди характер наявної інформації дозволяє визначити вид та послідовність слідчих (розшукових) дій як загалом, так і з урахуванням чинника протидії, тобто провести ряд слідчих оглядів (огляд місця події: огляд місцевості, огляд транспортного засобу, огляд трупа), допитати свідків, потерпілих, водія, винного в події, що трапилася, провести освідування безпосередніх учасників події.

Аналіз отриманої інформації з урахуванням негативних обставин, протиріч і неточностей у показаннях учасників події, що трапилася, дозволяє виробити певну лінію розслідування, врахувати слабкі місця в доказуванні, виявити ознаки протидії розслідуванню, що передбачається, і виробити заходи з її подолання та попередження надалі.

2. Потерпілий знаходиться на місці події, а водій і транспортний засіб відсутні, достовірних відомостей про них немає.

Ця ситуація зустрілася у 34% вивчених нами кримінальних справ (проваджень) і характерна для наїзду на людину та зіткнення транспортних засобів, внаслідок якого транспортний засіб, що зник з місця наїзду чи зіткнення, отримав незначні ушкодження.

Є інформація про час, місце вчинення кримінального правопорушення та його наслідки. Вже на момент повідомлення в правоохоронні органи про дорожньо-транспортну пригоду факт вчинення протидії стає очевидним. При цьому злочинець розраховує на те, що з часом не можна буде встановити факт керування ним транспортним засобом в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або він має намір заявити, що у момент події за кермом не знаходився, а його автомобіль незадовго до цього викрали.

Ми встановили, що для цієї типової ситуації характерне вчинення протидії розслідуванню в певних умовах: темний час доби, умови туману, снігопаду, дощу, а також в умовах неочевидності (за винятком випадків, коли очевидці – родичі, знайомі, товариші зі служби).

У цій ситуації необхідно розробити і здійснити комплекс заходів, спрямованих на подолання як виявленої, так і можливої надалі протидії, а саме: організувати пошук особи, яка вчинила зазначене діяння; провести огляд місця події і допитати свідків, потерпілих, передусім з метою отримання відомостей, необхідних для встановлення водія, що переховується, і транспортного засобу. Після затримання водія, винного в дорожньо-транспортній пригоді, та виявлення транспортного засобу необхідно провести допит і огляд водія, огляд транспортного засобу, а потім пред'явити водія і автомобіль для впізнання, а при необхідності провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, тобто між свідками, потерпілим і водієм, для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях.

Прикладом може слугувати кримінальне провадження, розпочате за фактом наїзду на пішохода Г., який помер на місці події, водієм Ч., який керував автомобілем марки «ВАЗ 2106» в стані алкогольного сп'яніння і який втік з місця події на зазначеному автомобілі. Під час огляду місця події були вилучені дзеркало заднього виду і частки лакофарбового покриття транспортного засобу. На підставі показань свідків-очевидців був складений суб'єктивний портрет ймовірного злочинця, встановлені марка, колір і фрагменти реєстраційного знаку автомобіля. За цими даними в процесі проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій водій Ч. і його автомобіль були встановлені та затримані. Під час огляду зазначеного транспортного засобу було вилучено сліди пальців рук. Упродовж досудового розслідування винний водій Ч. неодноразово змінював свої показання, висував різні версії вчинення дорожньо-транспортної пригоди, заявляв неправдиве алібі. Результати проведених експертиз (автотехнічної, трасологічної, дактилоскопічної) разом із показаннями свідків дозволили спростувати неправдиві показання Ч., довести його вину у вчиненому злочині, успішно виявити та подолати здійснювану протидію розслідуванню злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху і експлуатації транспортних засобів.

3. На місці дорожньо-транспортної пригоди, окрім водія і транспортного засобу, відсутній і сам потерпілий (наприклад, або труп потерпілого був переміщений з проїжджої частини, де був здійснений наїзд, в придорожній кювет чи за межі дороги, або потерпілий без свідомості доставлений в лікарню, і немає відомостей про особу, яка доставила його туди).

Ця типова ситуація зустрілася у 11% вивчених кримінальних справ та проваджень. Для неї характерне встановлення справжніх обставин вчиненого злочину тільки після деякого проміжку часу, що істотно затрудняє виявлення здійснюваної протидії.

Наглядним прикладом можна назвати кримінальне провадження, розпочате за фактом порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілій пішоходові Т. середньої тяжкості тілесне ушкодження внаслідок наїзду на неї автомобіля марки «ВАЗ 21099» під керуванням водія С. Після наїзду винний водій С., скориставшись шоковим станом потерпілої Т., посадив її у свій автомобіль і з місця дорожньо-транспортної пригоди утік. Водій С. відвіз потерпілу Т. додому та про подію, що трапилася, в правоохоронні органи не повідомив. Через деякий час потерпіла відчула себе погано і була доставлена в лікарню каретою швидкої допомоги. Тільки після цього був встановлений сам факт вчиненого наїзду та розпочате кримінальне провадження. Внаслідок проведення ряду слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій вищевказаний автомобіль і винний у дорожньо-транспортній пригоді водій С. все-таки були затримані, в ході досудового розслідування вина водія С. доведена повністю.

Відзначимо, що в практиці розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху і експлуатації транспортних засобів, складаються конкретні ситуації, характерні для певного кримінального провадження. Вони можуть як співпадати з типовими (як правило), так і не співпадати з ними, тобто бути атиповими. За наявності атипової ситуації методичні рекомендації, розроблені криміналістами для типових випадків, не завжди можуть використовуватися.

Висновки. Таким чином, слідча ситуація обумовлює передусім зміст планування розслідування і тактику конкретних слідчих (розшукових) дій. Щоб бути ефективно використаними в розслідуванні, слідчі ситуації потребують типізації, оскільки конкретні окремі методики розраховані саме на типові слідчі ситуації, подібно до того, як вони враховують типові слідчі версії, містять типову послідовність слідчих (розшукової) дій. Тому типові слідчі ситуації відіграють найважливішу роль в побудові методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху і експлуатації транспортних засобів, в умовах здійснюваної протидії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волчецкая Т.С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности : учеб. пособ. / Т.С. Волчецкая. – Калининград, 1999. – 74 с.

2. Драпкин Л.Я. Основы криминалистической теории следственных ситуацій : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л.Я. Драпкин ; ВНИИПП. – М., 1987. – 27 с.

3. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова ; 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.

4. Заяць Д.Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.Д. Заяць; Нац. ун т внутр. справ. – Х., 2005. – 20 с.

5. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. … дисс. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / Алексей Никифорович Колесниченко. – Харьков, 1967. – 27 с.

6. Герасимов И. Ф. Следственные ситуации на первоначальном этапе расследования преступлений // Социалистическая законность№ 7. – М., 1977. – С. 60-69.

7. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования // Социалистическая законность№ 2. – М., 1977. – С. 52-59.

8. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : Знание, 1999. – 496 с.

9. Криминалистика:учебник / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Волынского. – М.: Издательство «Спарк», 1998. – 559 с.
10. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций / Л.Я. Драпкин. – Свердловск : изд-во Урал.ун-та, 1987. – 168 с.
11. Матусовський Г. А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів / Г. А. Матусовский // Криміналістика: Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підр. для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 1998. – Гл. XII. – 320 с.
12. Коновалова В.Е. Версия : концепция и функции в судопроизводстве / В.Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 2000. – 176 с.
13. Дубровин С. В. Расследование дорожно-транспортных преступлений // Курс лекций по криминалистике. – Вып. 9. / под ред. В. П. Лаврова. – М.: ЮИ МВД России, 1999. – С. 42-60.
14. Онучин А. П. Проблемы расследования дорожно-транспортных происшествий с учетом ситуационных факторов. – Свердловск, Уральский ун т, 1987. – 184 с.